

Oikeustapauskokoelma

UNIONIN TUOMIOISTUIMEN TUOMIO (neljäs jaosto)

9 päivänä marraskuuta 2023*

Ennakkoratkaisupyyntö – Oikeudellinen yhteistyö rikosasioissa – Tuomioiden, joissa määrätään vapausrangaistus tai vapauden menetyksen käsittävä toimenpide, tunnustaminen niiden täytäntöönpanemiseksi toisessa jäsenvaltiossa – Puitepäätos 2008/909/YOS – 3 artiklan 4 kohta ja 8 artikla – Täytäntöönpanosta kieltäytyminen – Euroopan unionin perusoikeuskirjan 47 artiklan toinen kohta – Perusoikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin riippumattomassa ja puolueettomassa tuomioistuimessa, joka on etukäteen laillisesti perustettu – Rakenteelliset tai yleiset puutteet tuomion antaneessa jäsenvaltiossa – Tutkiminen kahdessa vaiheessa – Jäsenvaltion antaman ehdollisen vapausrangaistuksen määrääminen täytäntöönpantavaksi – Kyseisen rangaistuksen täytäntöönpano toisessa jäsenvaltiossa

Asiassa C-819/21,

jossa on kyse SEUT 267 artiklaan perustuvasta ennakkoratkaisupyyntöstä, jonka Landgericht Aachen (Aachenin alueellinen alioikeus, Saksa) on esittänyt 6.12.2021 tekemällään päätöksellä, joka on saapunut unionin tuomioistuimeen 22.12.2021, saadakseen ennakkoratkaisun asiassa

Staatsanwaltschaft Aachen

ja jossa asian käsittelyyn osallistuu

M. D.,

UNIONIN TUOMIOISTUIN (neljäs jaosto),

toimien kokoonpanossa: jaoston puheenjohtaja C. Lycourgos sekä tuomarit O. Spineanu-Matei, J.-C. Bonichot (esittelevä tuomari), S. Rodin ja L. S. Rossi,

julkisasiamies: N. Emiliou,

kirjaaja: A. Calot Escobar,

ottaen huomioon kirjallisessa käsittelyssä esitetyn,

ottaen huomioon huomautukset, jotka sille ovat esittäneet

- Alankomaiden hallitus, asiamiehinään M. K. Bulterman ja C. S. Schillemans,
- Puolan hallitus, asiamiehenään B. Majczyna,

* Oikeudenkäyntikieli: saksa.

– Euroopan komissio, asiamiehinään S. Grünheid ja K. Herrmann,

kuultuaan julkisasiamiehen 4.5.2023 pidetyssä istunnossa esittämän ratkaisuehdotuksen,

on antanut seuraavan

tuomion

- 1 Ennakkoratkaisupyyntö koskee vastavuoroisen tunnustamisen periaatteen soveltamisesta rikosasioissa annettuihin tuomioihin, joissa määrätään vapausrangaistus tai vapauden menetyksen käsittävä toimenpide, niiden täytäntöön panemiseksi Euroopan unionissa 27.11.2008 tehdyn neuvoston puitepäättöksen 2008/909/YOS (EUVL 2008, L 327, s. 27), sellaisena kuin se on muutettuna 26.2.2009 tehdyllä neuvoston puitepäättöksellä 2009/299/YOS (EUVL 2009, L 81, s. 24) (jäljempänä puitepäättös 2008/909), 3 artiklan 4 kohdan ja 8 artiklan, luettuina yhdessä Euroopan unionin perusoikeuskirjan (jäljempänä perusoikeuskirja) 47 artiklan toisen kohdan kanssa, tulkintaa.
- 2 Tämä pyyntö on esitetty asiassa, joka koskee puolalaisen tuomioistuimen antaman tuomion, jolla se tuomitsi M. D:n kuuden kuukauden vankeusrangaistukseen, tunnustamista ja täytäntöönpanoa Saksassa.

Asiaa koskevat oikeussäännöt

- 3 Puitepäättöksen 2008/909 johdanto-osan 5 ja 13 perustelukappaleessa todetaan seuraavaa:
”(5) Prosessuaaliset oikeudet rikosoikeudellisissa menettelyissä ovat ratkaisevassa asemassa pyrittäessä varmistamaan jäsenvaltioiden keskinäinen luottamus oikeudellisessa yhteistyössä. Jäsenvaltioiden välisten suhteiden perustana on erityinen keskinäinen luottamus muiden jäsenvaltioiden oikeusjärjestelmiin, minkä ansiosta täytäntöönpanovaltio voi tunnustaa tuomion antaneen valtion viranomaisten tekemät päätökset. Sen vuoksi olisi kehitettävä edelleen yhteistyötä, josta määrätään rikostuomioiden täytäntöönpanoa koskevilla Euroopan neuvoston välineissä, erityisesti silloin, kun unionin kansalaisille on määrätty rikostuomio, joka käsittää vapausrangaistuksen tai vapauden menetyksen sisältävän toimenpiteen toisessa jäsenvaltiossa. Sen estämättä, että tuomitulle on tarjottava riittävä oikeussuoja, määräävänä tekijänä ei enää pitäisi olla hänen osallistumisensa menettelyyn siten, että kaikissa tapauksissa edellytettäisiin hänen suostumustaan tuomion lähettämiseksi toiseen jäsenvaltioon sen tunnustamista ja määrätyn rangaistuksen täytäntöönpanoa varten.
- –
- (13) Tässä puitepäättöksessä kunnioitetaan perusoikeuksia ja noudatetaan Euroopan unionista tehdyn sopimuksen 6 artiklassa tunnustettuja ja Euroopan unionin perusoikeuskirjassa, erityisesti sen VI luvussa, esitettyjä periaatteita. Minkään tässä puitepäättöksessä ei saisi tulkita estävän kieltäytymästä päätöksen täytäntöönpanosta, jos objektiivisin perustein voidaan katsoa, että rangaistus on määrätty henkilön rankaisemiseksi hänen sukupuolensa, rotunsa, uskontonsa, etnisen alkuperänsä, kansallisuutensa, kielensä, poliittisten mielipiteidensä tai sukupuolisen suuntautumisensa perusteella tai että jokin mainituista syistä voi vaikuttaa haitallisesti hänen asemaansa.”

4 Puitepäätöksen 3 artiklassa, jonka otsikko on ”Tarkoitus ja soveltamisala”, säädetään seuraavaa:

”1. Tämän puitepäätöksen tarkoituksena on vahvistaa säännöt, joiden mukaisesti jäsenvaltion on tuomitun sosiaalisen kuntoutuksen helpottamiseksi tunnustettava tuomio ja pantava rangaistus täytäntöön.

2. Tätä puitepäätöstä sovelletaan, jos tuomittu on tuomion antaneessa valtiossa tai täytäntöönpanovaltiossa.

– –

4. Tämä puitepäätös ei aiheuta muutoksia velvoitteeseen kunnioittaa Euroopan unionista tehdyn sopimuksen 6 artiklassa vahvistettuja perusoikeuksia ja oikeudellisia perusperiaatteita.”

5 Puitepäätöksen 4 artiklassa, jonka otsikko on ”Perusteet tuomion ja todistuksen lähettämiseksi toiseen jäsenvaltioon”, säädetään seuraavaa:

”1. Edellyttäen, että tuomittu on tuomion antaneessa valtiossa tai täytäntöönpanovaltiossa, ja edellyttäen, että hän on antanut suostumuksensa silloin, kun se 6 artiklan nojalla on tarpeen, tuomio ja todistus, jonka vakiomalli on liitteessä I, voidaan lähettää yhteen seuraavista jäsenvaltioista:

a) jäsenvaltioon, jonka kansalainen tuomittu on ja jossa hän asuu; tai

b) jäsenvaltioon, jonka kansalainen tuomittu on, ja johon, vaikkei hän asu mainitussa jäsenvaltiossa, hänet karkotetaan sen jälkeen, kun hänet on vapautettu rangaistuksen täytäntöönpanosta tuomioon tai oikeudelliseen tai hallinnolliseen päätökseen taikka tuomiosta johtuvaan muuhun toimenpiteeseen sisältyvän maastapoistamis- tai karkotusmääräyksen perusteella; tai

c) mihin tahansa muuhun kuin a tai b alakohdassa tarkoitettuun jäsenvaltioon, jonka toimivaltainen viranomainen suostuu tuomion ja todistuksen lähettämiseen kyseiseen jäsenvaltioon.

– –”

6 Kyseisen puitepäätöksen 8 artiklassa, jonka otsikko on ”Tuomion tunnustaminen ja rangaistuksen täytäntöönpano”, säädetään seuraavaa:

”1. Täytäntöönpanovaltion toimivaltaisen viranomaisen on tunnustettava 4 artiklan mukaisesti ja 5 artiklassa säädettyä menettelyä noudattaen lähetetty tuomio ja toteutettava viipymättä kaikki tarvittavat toimenpiteet rangaistuksen täytäntöönpanemiseksi, jollei se päätä vedota johonkin 9 artiklassa säädettyyn perusteeseen kieltäytyä tunnustamisesta ja täytäntöönpanosta.

– –”

- 7 Puitepäätöksen 2008/909 9 artiklassa, jonka otsikko on ”Perusteet tunnustamisesta ja täytäntöönpanosta kieltäytymiselle”, säädetään seuraavaa:

”1. Täytäntöönpanovaltion toimivaltainen viranomainen voi kieltäytyä tunnustamasta tuomiota ja panemasta rangaistusta täytäntöön, jos

– –

- i) 4 artiklassa edellytetyn todistuksen mukaan asianomainen henkilö ei ollut henkilökohtaisesti läsnä päätökseen johtaneessa oikeudenkäynnissä, jollei todistuksessa todeta, että kyseinen henkilö päätöksen tehneen valtion kansallisessa lainsäädännössä tarkemmin määriteltyjen menettelyvaatimusten mukaisesti

- i) asianmukaiseen aikaan

- joko oli saanut haasteen henkilökohtaisesti tiedoksi ja siten saanut tiedon päätökseen johtaneen oikeudenkäynnin ajankohdasta ja paikasta tai oli muilla keinoin tosiasiallisesti saanut virallisen tiedon kyseisen oikeudenkäynnin ajankohdasta ja paikasta siten, että voidaan kiistattomasti todeta, että hän oli tietoinen oikeudenkäynnistä,

ja

- hänelle oli ilmoitettu, että asia voidaan ratkaista, vaikka hän jää pois oikeudenkäynnistä,

tai

- ii) oli oikeudenkäynnistä tietoisena valtuuttanut oikeudenkäyntiavustajan, jonka joko asianomainen henkilö tai valtio oli nimennyt puolustamaan häntä oikeudenkäynnissä, ja tämä edustaja oli tosiasiallisesti puolustanut häntä oikeudenkäynnissä,

tai

- iii) sen jälkeen, kun päätös oli annettu asianomaiselle henkilölle tiedoksi ja hänelle oli nimenomaisesti ilmoitettu hänen oikeudestaan uudelleenkäsitteilyyn tai muutoksenhakuun, johon henkilöllä on oikeus osallistua ja joka antaa mahdollisuuden asian ratkaisuperusteiden uudelleen tutkimiseen, mukaan lukien uudet todisteet, ja joka voi johtaa alkuperäisen päätöksen kumoamiseen:

- nimenomaisesti ilmoitti, ettei hän riitautu päätöstä,

tai

- ei pyytänyt uudelleenkäsitteilyä tai hakenut muutosta määräajassa;

– –”

- 8 Puitepäätöksen 17 artiklassa, jonka otsikko on ”Täytäntöönpanoon sovellettava lainsäädäntö”, säädetään seuraavaa:

”1. Rangaistuksen täytäntöönpanoon sovelletaan täytäntöönpanovaltion lainsäädäntöä. Jollei 2 ja 3 kohdasta muuta johdu, täytäntöönpanovaltion viranomaisilla on yksin toimivalta päättää täytäntöönpanomenettelyistä ja määrätä kaikista niihin liittyvistä toimenpiteistä, myös ennenaikaiseen tai ehdonalaiseen vapauteen päästämisen perusteista.

– –”

Pääasia ja ennakkoratkaisukysymykset

- 9 Puolan kansalaisen M. D:n vakinainen asuinpaikka on Saksassa, ja hänet on tuomittu Puolassa kuuden kuukauden ehdolliseen vankeusrangaistukseen Sąd Rejonowy Szczecin-Prawobrzeżen (piirioikeus, Szczecin-Prawobrzeże, Puola) 7.8.2018 antamalla tuomiolla. Asianomainen henkilö ei ollut läsnä oikeudenkäynnissä, vaikka puolalaisten tuomioistuinten toimittamien tietojen mukaan haaste istuntoon lähetettiin hänen esitutkinnassa ilmoittamaansa osoitteeseen Puolassa.
- 10 Sąd Rejonowy Szczecin-Prawobrzeże muutti 16.7.2019 antamallaan määräyksellä alun perin ehdollisen tuomion ehdottomaksi ja määräsi vankeusrangaistuksen, johon M. D. oli tuomittu, täytäntöönpantavaksi. Perusteet ehdollisen rangaistuksen täytäntöönpantavaksi määrittämiselle ja erityisesti se, onko tämä seurausta uudesta rikostuomiosta, eivät ilmene selkeästi unionin tuomioistuimelle toimitetusta asiakirja-aineistosta.
- 11 Sąd Okręgowy w Szczecinie (alueellinen tuomioistuin, Szczecin, Puola) antoi 13.8.2020 eurooppalaisen pidätysmääräyksen, jonka nojalla M. D. otettiin kiinni Saksassa. Staatsanwaltschaft Köln (syyttäviviranomainen, Köln, Saksa) kieltäytyi 17.12.2020 antamallaan päätöksellä eurooppalaisesta pidätysmääräyksestä ja jäsenvaltioiden välisistä luovuttamismenettelyistä 13.6.2002 tehdyn neuvoston puitepäätöksen 2002/584/YOS (EUVL 2002, L 190, s. 1), sellaisena kuin se on muutettuna 26.2.2009 tehdyllä neuvoston puitepäätöksellä 2009/299/YOS (EUVL 2009, L 81, s. 24), 4 artiklan 6 alakohdan nojalla pidätysmääräyksen täytäntöönpanosta sillä perusteella, että asianomaisen henkilön vakinainen asuinpaikka oli ollut jo usean vuoden ajan Saksassa ja että hän vastusti hänen luovuttamistaan Puolan viranomaisille.
- 12 Sąd Okręgowy w Szczecinie lähetti 26.1.2021 Generalstaatsanwaltschaft Berlinille (syyttäviviranomainen, Berliini, Saksa) oikeaksi todistetun jäljennöksen 7.8.2018 annetusta tuomiosta ja puitepäätöksen 2008/909 4 artiklassa mainitun todistuksen M. D:lle määrätyn vankeusrangaistuksen täytäntöönpanemiseksi Saksassa. Asiakirja-aineisto lähetettiin Staatsanwaltschaft Aachenille (syyttäviviranomainen, Aachen, Saksa), joka oli asiassa alueellisesti toimivaltainen.
- 13 Kuultuaan M. D:tä, joka ilmoitti, ettei häntä ollut haastettu Puolassa pidettyyn istuntoon ja etteivät häntä vastaan nostetut syytteet pitäneet paikkaansa, Staatsanwaltschaft Aachen pyysi 2.11.2021 tekemällään päätöksellä ennakkoratkaisua pyytäneen tuomioistuimen Landgericht Aachenin tuomioiden täytäntöönpanosta vastaavaa jaostoa hyväksymään hakemuksen Sąd Rejonowy Szczecin-Prawobrzeżen 7.8.2018 antaman tuomion ja 16.7.2019 antaman määräyksen tunnustamisesta ja täytäntöönpanemisesta sekä vahvistamaan M. D:lle kuuden kuukauden vankeusrangaistuksen. Staatsanwaltschaft Aachenin mukaan kaikki edellytykset Puolassa annetun tuomion täytäntöönpanolle täyttyivät. Tuomion perusteena olevat teot, jotka tehtiin maaliskuusta kesäkuuhun vuonna 2009, olivat Staatsanwaltschaft Aachenin mukaan Saksan rikoslain mukaisesti kavalluksena ja asiakirjaväärennöksenä rangaistavia tekoja.
- 14 Ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin pohtii, voiko se kieltäytyä julistamasta M. D:lle Puolassa määrättyä vankeusrangaistusta täytäntöönpanokelpoiseksi Saksassa sillä perusteella, että Puola on rikkonut perusoikeuskirjan 47 artiklan toista alakohtaa ja SEU 2 artiklaa. Se toteaa, että sen tiedossa olevien seikkojen perusteella on syytä uskoa, että Puolan tuomioistuinjärjestelmässä oli

rakenteellisia tai yleisiä puutteita ajankohtana, jona Sąd Rejonowy Szczecin-Prawobrzeże antoi täytäntöönpanopyynnön kohteena olevat tuomionsa 7.8.2018 ja määräyksensä 16.7.2019. Ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin viittaa tältä osin muun muassa SEU 7 artiklan 1 kohdan nojalla 20.12.2017 tehtyyn komission perusteltuun ehdotukseen oikeusvaltioperiaatteesta Puolassa (COM(2017) 835 final) ja unionin tuomioistuimen tätä aihetta koskevaan viimeaikaiseen oikeuskäytäntöön.

- 15 Landgericht Aachen pohtii tässä yhteydessä, kuuluuko sille – M. Dille Puolassa määrätyn vankeusrangaistuksen tunnustamiseksi ja täytäntöönpanemiseksi Saksassa – sen arvioiminen, oliko kyseessä olevan jäsenvaltion tuomioistuinjärjestelmä puutteellinen 7.8.2018 ja 16.7.2019 ja loukattiinko asianomaisen henkilön perusoikeutta oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin, vai kuuluuko tämän arviointi unionin tuomioistuimelle, jotta vältetään eroavuudet unionin jäsenvaltioiden välillä. Ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin katsoo asiakysymyksen osalta, ettei ole ilmeistä, että unionin tuomioistuimen 25.7.2018 antamassa tuomiossa Minister for Justice and Equality (Tuomioistuinjärjestelmän puutteet) (C-216/18 PPU, EU:C:2018:586) esitettyä ratkaisua, joka koski puitepäätöstä 2002/584, voitaisiin soveltaa puitepäätökseen 2008/909, koska viimeksi mainittuun ei sisälly puitepäätöksen 2002/584 johdanto-osan kymmenettä perustelukappaletta vastaavaa tekstiä ja kun otetaan lisäksi huomioon unionin tuomioistuimen 27.5.2019 antamassa tuomiossa OG ja PI (Lyypekin ja Zwickaun syyttäjäviranomaiset) (C-508/18 ja C-82/19 PPU, EU:C:2019:456) omaksuma ratkaisu.
- 16 Landgericht Aachen pohtii myös, miten on meneteltävä tilanteessa, jossa oikeusvaltiotilanne tuomion antaneessa jäsenvaltiossa oli tyydyttävä sinä ajankohtana, jona ratkaisut, joiden täytäntöönpanoa pyydetään, annettiin, mutta se on sittemmin heikentynyt siten, ettei se ole enää tyydyttävä siinä vaiheessa, kun täytäntöönpanovaltion tuomioistuimen on tehtävä ratkaisu tuomion tunnustamisesta ja täytäntöönpanosta.
- 17 Tässä tilanteessa Landgericht Aachen on päättänyt lykätä asian käsittelyä ja esittää unionin tuomioistuimelle seuraavat ennakkoratkaisukysymykset:
 - ”1) Voiko täytäntöönpanojäsenvaltion tuomioistuin, jolta haetaan tuomion täytäntöönpanokelpoiseksi julistamista, [puitepäätöksen 2008/909] 3 artiklan 4 kohdan nojalla, luettuna yhdessä [perusoikeuskirjan] 47 artiklan toisen kohdan kanssa, kieltäytyä tunnustamasta toisessa jäsenvaltiossa annettua tuomiota ja panemasta täytäntöön kyseisellä tuomiolla määrättyä rangaistusta kyseisen puitepäätöksen 8 artiklan mukaisesti, jos on viitteitä siitä, että olosuhteet kyseisessä jäsenvaltiossa täytäntöönpanotavan ratkaisun tai sitä koskevien seuraavien ratkaisujen tekemisajankohtana eivät ole oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskevan perusoikeuden mukaisia, koska kyseisen jäsenvaltion tuomioistuinjärjestelmä itsessään ei ole enää SEU 2 artiklassa vahvistetun oikeusvaltioperiaatteen mukainen?
 - 2) Voiko täytäntöönpanojäsenvaltion tuomioistuin, jolta haetaan tuomion täytäntöönpanokelpoiseksi julistamista, puitepäätöksen 2008/909 3 artiklan 4 kohdan nojalla, luettuna yhdessä SEU 2 artiklassa vahvistetun oikeusvaltioperiaatteen kanssa, kieltäytyä tunnustamasta toisessa jäsenvaltiossa annettua tuomiota ja panemasta täytäntöön kyseisellä tuomiolla määrättyä rangaistusta kyseisen puitepäätöksen 8 artiklan mukaisesti, jos on viitteitä siitä, että kyseisen jäsenvaltion tuomioistuinjärjestelmä täytäntöönpanokelpoiseksi julistamista koskevan päätöksen tekemisajankohtana ei ole enää SEU 2 artiklassa vahvistetun oikeusvaltioperiaatteen mukainen?

3) Jos ensimmäiseen kysymykseen vastataan myöntävästi:

Ennen kuin kieltäydytään toisessa jäsenvaltiossa annetun tuomion tunnustamisesta ja kyseisellä tuomiolla määrätyn rangaistuksen täytäntöönpanosta puitepäättöksen 2008/909 3 artiklan 4 kohtaan, luettuna yhdessä perusoikeuskirjan 47 artiklan toisen kohdan kanssa, viitaten, koska on viitteitä siitä, että olosuhteet kyseisessä jäsenvaltiossa eivät ole oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskevan perusoikeuden mukaisia, koska kyseisen jäsenvaltion tuomioistuinjärjestelmä itsessään ei ole enää SEU 2 artiklassa vahvistetun oikeusvaltioperiaatteen mukainen, onko seuraavassa vaiheessa tutkittava, ovatko oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskevan perusoikeuden vastaiset olosuhteet kyseisessä menettelyssä vaikuttaneet konkreettisesti tuomitun/tuomittujen vahingoksi?

4) Sikäli kuin ensimmäiseen kysymykseen ja/tai toiseen kysymykseen vastataan kieltävästi siten, että päätös siitä, ovatko olosuhteet jäsenvaltiossa oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskevan perusoikeuden vastaiset, koska kyseisen jäsenvaltion tuomioistuinjärjestelmä itsessään ei ole enää oikeusvaltioperiaatteen mukainen, ei kuulu jäsenvaltioiden tuomioistuimille vaan Euroopan unionin tuomioistuimelle:

Oliko Puolan tasavallan tuomioistuinjärjestelmä 7.8.2018 ja/tai 16.7.2019 tai onko Puolan tasavallan tuomioistuinjärjestelmä nykyisin SEU 2 artiklassa vahvistetun oikeusvaltioperiaatteen mukainen?”

Ennakkoratkaisukysymysten tarkastelu

Ensimmäinen, toinen ja kolmas kysymys

- 18 Ensimmäisellä, toisella ja kolmannella kysymyksellään, jotka on käsiteltävä yhdessä, ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin kysyy pääasiallisesti, onko puitepäättöksen 2008/909 3 artiklan 4 kohtaa ja 8 artiklaa tulkittava siten, että täytäntöönpanojäsenvaltion tuomioistuin voi itse kieltäytyä tunnustamasta ja panemasta täytäntöön toisen jäsenvaltion tuomioistuimen antamaa rikostuomiota, jos sen tiedossa on seikkoja, jotka osoittavat oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskevaa oikeutta ja laajemmin tuomioistuinjärjestelmän toimintaa sekä oikeusvaltioperiaatteen kunnioittamista koskevia rakenteellisia tai yleisiä puutteita tuomion antaneessa jäsenvaltiossa. Mikäli tähän kysymykseen vastataan myöntävästi, ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin kysyy, mikä ajankohta sen on otettava huomioon arvioidessaan tällaisten rakenteellisten tai yleisten puutteiden olemassaoloa ja onko sen myös varmistuttava siitä, että näillä puutteilla on ollut konkreettinen vaikutus tuomitun henkilön tilanteeseen.
- 19 Keskinäisen luottamuksen periaate ja vastavuoroisen tunnustamisen periaate konkretisoituvat rikosoikeuden alalla puitepäättöksessä 2008/909 puitepäättöksen 2002/584 tavoin, ja nämä periaatteet edellyttävät etenkin vapauden, turvallisuuden ja oikeuden alueen osalta sitä, että kukin jäsenvaltio katsoo – jollei kyse ole poikkeuksellisista olosuhteista –, että kaikki muut jäsenvaltiot noudattavat unionin oikeutta ja erityisesti unionin oikeudessa tunnustettuja perusoikeuksia (ks. vastaavasti tuomio 10.11.2016, Poltorak, C-452/16 PPU, EU:C:2016:858, 26 kohta ja tuomio 22.2.2022, Openbaar Ministerie (Laillisesti perustettu tuomioistuin pidätysmääräyksen antaneessa jäsenvaltiossa), C-562/21 PPU ja C-563/21 PPU, EU:C:2022:100, 40 kohta). Kuten puitepäättöksen 2008/909 johdanto-osan viidennessä perustelukappaleessa korostetaan, sillä kehitetään oikeudellista yhteistyötä rikostuomioiden tunnustamisen ja

täytäntöönpanon alalla, kun unionin kansalaisille on määrätty vankeusrangaistus tai vapauden menetyksen sisältävä toimenpide toisessa jäsenvaltiossa, heidän sosiaalisen kuntoutuksensa helpottamiseksi.

- 20 Kyseisen puitepäättöksen 8 artiklassa säädetään tätä varten, että täytäntöönpanosta vastaava viranomais on lähtökohtaisesti velvollinen hyväksymään puitepäättöksen 4 ja 5 artiklan mukaisesti lähetetyn pyynnön, joka koskee toisessa jäsenvaltiossa annetun tuomion tunnustamista ja tässä tuomiossa määrätyn vankeusrangaistuksen tai vapauden menetyksen sisältävän toimenpiteen täytäntöönpanemista. Mainittu viranomais voi lähtökohtaisesti kieltäytyä hyväksymästä tällaista pyyntöä ainoastaan vetoamalla puitepäättöksen 9 artiklassa tyhjentävästi lueteltuihin perusteisiin kieltäytyä tunnustamisesta ja täytäntöönpanosta.
- 21 Unionin tuomioistuin on kuitenkin todennut, että vastavuoroisen tunnustamisen periaatetta ja keskinäisen luottamuksen periaatetta voidaan rajoittaa lisäksi poikkeuksellisissa olosuhteissa (tuomio 5.4.2016, Aranyosi ja Căldăraru, C-404/15 ja C-659/15 PPU, EU:C:2016:198, 82 kohta oikeuskäytäntöviittauksineen).
- 22 Tämä on tietyin edellytyksin tilanne puitepäättöksen 2002/584 soveltamisalalla silloin, kun eurooppalaisen pidätysmääräyksen kohteena olevaa henkilöä koskee todellinen vaara perusoikeuskirjan 4 artiklassa tarkoitetusta epäinhimillisestä tai halventavasta kohtelusta, jos asianomainen henkilö luovutetaan pidätysmääräyksen antaneeseen jäsenvaltioon. Unionin tuomioistuin on tässä tarkoituksessa nojautunut yhtäältä puitepäättöksen 2002/584 1 artiklan 3 kohtaan, jonka mukaan kyseisellä puitepäättöksellä ei vaikuteta velvoitteeseen kunnioittaa SEU 6 artiklassa taattuja perusoikeuksia ja keskeisiä oikeusperiaatteita, ja toisaalta perusoikeuskirjan 4 artiklassa taatun perusoikeuden ehdottomaan luonteeseen (ks. vastaavasti tuomio 5.4.2016, Aranyosi ja Căldăraru, C-404/15 ja C-659/15 PPU, EU:C:2016:198, 83 ja 84 kohta).
- 23 Unionin tuomioistuin katsoi tämän jälkeen, että täytäntöönpanosta vastaava viranomais voi poikkeuksellisesti jättää panematta täytäntöön eurooppalaista pidätysmääräystä tilanteessa, jossa luovutettavaksi pyydetyn henkilön luovuttaminen altistaisi kyseisen henkilön perusoikeuskirjan 47 artiklan toisessa kohdassa vahvistetun oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskevan perusoikeuden loukkaamiselle, kun otetaan huomioon tämän oikeuden ensisijainen merkitys kaikkien niiden oikeuksien, joita yksityisillä on unionin oikeuden nojalla, suojaamisen ja SEU 2 artiklassa vahvistettujen yhteisten arvojen, joihin kuuluu muun muassa oikeusvaltiota koskeva arvo, turvaamisen kannalta (ks. vastaavasti tuomio 25.7.2018, Minister for Justice and Equality (Tuomioistuinjärjestelmän puutteet), C-216/18 PPU, EU:C:2018:586, 48 ja 59 kohta, ja tuomio 22.2.2022, Openbaar Ministerie (Laillisesti perustettu tuomioistuin pidätysmääräyksen antaneessa jäsenvaltiossa), C-562/21 PPU ja C-563/21 PPU, EU:C:2022:100, 45 ja 46 kohta).
- 24 Ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin pohtii, voidaanko tällaista ratkaisua soveltaa tilanteessa, jossa ei ole kysymys sellaisen henkilön, josta on annettu eurooppalainen pidätysmääräys, luovuttamista pidätysmääräyksen antaneelle viranomaiselle puitepäättöksen 2002/584 nojalla koskevasta pyynnöstä vaan toisessa jäsenvaltiossa annetun rikostuomion tunnustamisesta ja täytäntöönpanemisesta täytäntöönpanovaltiossa, jos on viitteitä siitä, että olosuhteet tuomion antaneessa jäsenvaltiossa täytäntöönpanotavan ratkaisun tai sitä koskevien seuraavien ratkaisujen tekemisajankohtana eivät ole perusoikeuskirjan 47 artiklan toisessa kohdassa vahvistetun oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskevan perusoikeuden mukaisia.

- 25 Tältä osin on korostettava, että puitepäättöksen 2008/909 3 artiklan 4 kohdassa säädetään, että kyseinen puitepäättös ei aiheuta muutoksia velvoitteeseen kunnioittaa SEU 6 artiklassa vahvistettuja perusoikeuksia ja oikeudellisia perusperiaatteita.
- 26 Lisäksi puitepäättöksen 2008/909 johdanto-osan 13 perustelukappaleessa todetaan, että siinä ”kunnioitetaan perusoikeuksia ja noudatetaan [SEU] 6 artiklassa tunnustettuja ja – perusoikeuskirjassa, erityisesti sen VI luvussa, esitettyjä periaatteita”, joihin kuuluu perusoikeuskirjan 47 artiklan toisessa kohdassa vahvistettu oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin riippumattomassa ja puolueettomassa tuomioistuimessa. Kyseisessä perustelukappaleessa täsmennetään erityisesti, että ”minkään [puitepäättöksessä 2008/909] ei saisi tulkita estävän kieltäytymästä päätöksen täytäntöönpanosta, jos objektiivisin perustein voidaan katsoa, että rangaistus on määrätty henkilön rankaisemiseksi hänen sukupuolensa, rotunsa, uskontonsa, etnisen alkuperänsä, kansallisuutensa, kielensä, poliittisten mielipiteidensä tai sukupuolisen suuntautumisensa perusteella tai että jokin mainituista syistä voi vaikuttaa haitallisesti hänen asemaansa”.
- 27 Tästä seuraa, että puitepäättöksen 2002/584 tavoin puitepäättöstä 2008/909 on tulkittava siten, että täytäntöönpanojäsenvaltion toimivaltainen viranomainen voi poikkeuksellisissa olosuhteissa kieltäytyä tuomion antaneen jäsenvaltion tuomioistuimen antaman rikostuomion tunnustamisesta ja täytäntöönpanemisesta, jos sen tiedossa on seikkoja, jotka osoittavat sellaisten rakenteellisten tai yleisten puutteiden olemassaolon, jotka voivat vaikuttaa kyseessä olevan jäsenvaltion lainkäyttövallan riippumattomuuteen ja täten vaarantaa kyseisen henkilön oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskevan perusoikeuden keskeisen sisällön.
- 28 Konkreettisesti vastauksena ennakkoratkaisua pyytäneen tuomioistuimen esittämiin kysymyksiin, jotka koskevat edellytyksiä, joilla puitepäättöksen 2008/909 nojalla esitetystä pyynnöstä voidaan kieltäytyä tuomion antaneessa jäsenvaltiossa ilmenevien oikeutta oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin koskevien systemaattisten tai yleisten loukkausten perusteella, on täsmennettävä, että mahdollisuus kieltäytyä tuomion tunnustamisesta ja rangaistuksen täytäntöönpanosta puitepäättöksen 2008/909 3 artiklan 4 kohdan nojalla sillä perusteella, että vaarana on oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskevan perusoikeuden loukkaaminen, edellyttää, että täytäntöönpanojäsenvaltion toimivaltainen viranomainen suorittaa kaksivaiheisen tutkiminnan.
- 29 Tämän viranomaisen on tutkiminnan ensimmäisessä vaiheessa arvioitava, onko olemassa sellaisia objektiivisia, luotettavia, tarkkoja ja asianmukaisesti päivitettyjä tietoja, jotka tuntuvat osoittavan, että on olemassa todellinen vaara siitä, että perusoikeuskirjan 47 artiklan toisessa kohdassa taattua perusoikeutta oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin loukataan tuomion antaneessa jäsenvaltiossa tämän jäsenvaltion lainkäyttövallan riippumattomuuteen liittyvien rakenteellisten ja yleisten puutteiden vuoksi (ks. analogisesti tuomio 22.2.2022, Openbaar Ministerie (Laillisesti perustettu tuomioistuin pidätysmääräyksen antaneessa jäsenvaltiossa), C-562/21 PPU ja C-563/21 PPU, EU:C:2022:100, 52 kohta oikeuskäytäntöviittauksineen).
- 30 Jos näin on, täytäntöönpanojäsenvaltion toimivaltaisen viranomaisen on tutkiminnan toisessa vaiheessa tarkastettava konkreettisesti ja tarkasti, missä määrin ensimmäisessä vaiheessa todetut puutteet ovat voineet vaikuttaa tuomion antaneen jäsenvaltion toimivaltaisen tuomioistuinten toimintaan kyseiseen henkilöön kohdistuneissa menettelyissä ja onko olemassa painavia perusteita uskoa, että tällainen vaara on tosiasiaa toteutunut käsiteltävässä asiassa, kun otetaan huomioon kyseisen henkilön henkilökohtainen tilanne sekä sen rikoksen luonne, josta hänet on tuomittu, ja tuomion, jonka tunnustamista ja täytäntöönpanoa on pyydetty, taustalla oleva

tosiseikasto sekä tarvittaessa kyseisen jäsenvaltion puitepäättökseen 2008/909 nojalla mahdollisesti toimittamat tiedot (ks. analogisesti tuomio 22.2.2022, Openbaar Ministerie (Laillisesti perustettu tuomioistuimien pidätysmääräyksen antaneessa jäsenvaltiossa), C-562/21 PPU ja C-563/21 PPU, EU:C:2022:100, 53 kohta oikeuskäytäntöviittauksineen).

- 31 Tältä osin se, että puitepäättökseen 2008/909 ei sisälly puitepäättökseen 2002/584 johdanto-osan kymmenettä perustelukappaletta, jonka mukaan eurooppalaisen pidätysmääräyksen täytäntöönpano voidaan keskeyttää vain, jos jokin jäsenvaltio rikkoo vakavasti ja jatkuvasti SEU 6 artiklan 1 kohdassa tarkoitettuja periaatteita, minkä Euroopan unionin neuvosto toteaa SEU 7 artiklan 1 kohdan mukaisesti, joka koskee mahdollisuutta keskeyttää yleisesti eurooppalaista pidätysmääräystä koskevat järjestelyt jäsenvaltion osalta, vastaavaa tekstiä, ei voi asettaa kyseenalaiseksi sitä, että täytäntöönpanojäsenvaltion toimivaltaisen viranomaisen on tarpeen suorittaa tapauskohtaisesti edellä olevassa kohdassa kuvatut selvitykset.
- 32 Tuomio OG ja PI (Lyypekin ja Zwickaun syyttäjäviranomaiset) (C-508/18 ja C-82/19 PPU, EU:C:2019:456), joka annettiin 27.5.2019 ja johon ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin viittaa, koski puolestaan kysymystä siitä, kuuluivatko syyttäjäviranomaiset puitepäättökseen 2002/584 tarkoitetun pidätysmääräyksen antaneen oikeusviranomaisen käsitteen alaan, eikä tällä kysymyksellä ole suoraa yhteyttä nyt käsiteltävässä asiassa esitettyyn kysymykseen. Mainitusta tuomiosta ei missään tapauksessa voida päätellä, että tuomion antaneen jäsenvaltion lainkäyttövallan riippumattomuuteen liittyvät rakenteelliset tai yleiset puutteet riittäisivät vapauttamaan täytäntöönpanojäsenvaltion velvollisuudesta tunnustaa ja panna täytäntöön tuomion antaneen jäsenvaltion tuomioistuinten antamat rikostuomiot puitepäättökseen 2008/909 nojalla (ks. analogisesti tuomio 17.12.2020, Openbaar Ministerie (Pidätysmääräyksen antaneen oikeusviranomaisen riippumattomuus), C-354/20 PPU ja C-412/20 PPU, EU:C:2020:1033, 50 kohta).
- 33 On nimittäin muistutettava, että tällaiset rakenteelliset tai yleiset puutteet eivät välttämättä vaikuta kaikkiin kyseisen jäsenvaltion tuomioistuinten kussakin yksittäistapauksessa tekemiin ratkaisuihin (ks. vastaavasti analogisesti tuomio 17.12.2020, Openbaar Ministerie (Pidätysmääräyksen antaneen oikeusviranomaisen riippumattomuus), C-354/20 PPU ja C-412/20 PPU, EU:C:2020:1033, 41 ja 42 kohta).
- 34 Se, että täytäntöönpanojäsenvaltion toimivaltainen viranomainen voisi omasta aloitteestaan keskeyttää puitepäättökseen 2008/909 säädetyn mekanismin soveltamisen kieltäytymällä lähtökohtaisesti suorittamasta mitään sen jäsenvaltion, joita nämä puutteellisuudet koskevat, antamien rikostuomioiden tunnustamista ja täytäntöönpanoa koskevia pyyntöjä, kyseenalaistaisi mainitun puitepäättökseen taustalla olevat keskinäisen luottamuksen ja vastavuoroisen tunnustamisen periaatteet (ks. analogisesti tuomio 17.12.2020, Openbaar Ministerie (Pidätysmääräyksen antaneen oikeusviranomaisen riippumattomuus), C-354/20 PPU ja C-412/20 PPU, EU:C:2020:1033, 43 kohta).
- 35 Toisin kuin ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin väittää, sen arvioiminen, voiko asianomaisen henkilön esittämistä todisteista ilmetä peruste kieltäytyä pääasiassa kyseessä olevan rikostuomion tunnustamisesta ja täytäntöönpanosta, kuuluu ennakkoratkaisua pyytäneelle tuomioistuimelle eikä unionin tuomioistuimelle, ottaen kuitenkin huomioon se, että unionin tuomioistuimen oikeuskäytännön mukaan tällainen kieltäytyminen on poikkeus, jota on tulkittava suppeasti (ks. analogisesti määräys 12.7.2022, Minister for Justice and Equality (Laillisesti perustettu tuomioistuin pidätysmääräyksen antaneessa jäsenvaltiossa – II), C-480/21, EU:C:2022:592, 48 kohta oikeuskäytäntöviittauksineen).

- 36 Ajankohdasta, joka täytäntöönpanojäsenvaltion toimivaltaisen viranomaisen on otettava huomioon arvioinnissaan, on myös täsmennettävä, että kun kyse on puitepäätöksen 2008/909 mukaisesta pyynnöstä yhdessä jäsenvaltiossa annetun rikostuomion tunnustamisesta ja täytäntöönpanemisesta toisessa jäsenvaltiossa, tuomion antaneen jäsenvaltion tuomioistuinjärjestelmää ja erityisesti tuomioistuinten riippumattomuutta koskevien rakenteellisten tai yleisten puutteiden olemassaoloa koskeva tarkastelu on välttämättä suoritettava ottaen huomioon tuomitsemisajankohtana tuomion antaneessa jäsenvaltiossa vallinneet olosuhteet. Tässä arvioinnissa voidaan ottaa huomioon se, miten tilanne on muuttunut tuomitsemisajankohtaan mennessä. Sitä vastoin huomioon ei lähtökohtaisesti tule ottaa sitä, miten tilanne on muuttunut tuomitsemisajankohdan jälkeen.
- 37 Tarkastelun tavoitteena on näet se, että täytäntöönpanojäsenvaltion toimivaltainen viranomainen voi asianomaisen henkilön esittämien todisteiden perusteella arvioida, ovatko tällaiset rakenteelliset tai yleiset puutteet voineet konkreettisesti vaikuttaa asianomaiseen henkilöön kohdistettuun rikosoikeudelliseen menettelyyn, jossa hänet tuomittiin (ks. analogisesti määräys 12.7.2022, Minister for Justice and Equality (Laillisesti perustettu tuomioistuin pidätysmääräyksen antaneessa jäsenvaltiossa – II), C-480/21, EU:C:2022:592, 41 kohta).
- 38 Tästä seuraa, että ennakkoratkaisua pyytäneen tuomioistuimen on otettava tuomion antamisajankohta huomioon, kun se arvioi rakenteellisten tai yleisten puutteiden olemassaoloa tuomion antaneessa jäsenvaltiossa ja sitä konkreettista vaikutusta, joka näillä puutteilla on voinut olla tuomitun henkilön tilanteeseen.
- 39 Sitä vastoin ei ole tarpeen pohtia sitä, kunnioitettiinko tuomion antaneessa jäsenvaltiossa oikeusvaltioperiaatetta ajankohtana, jona täytäntöönpanojäsenvaltion toimivaltaisen viranomaisen on annettava ratkaisu tuomion antaneessa jäsenvaltiossa annetun rikostuomion tunnustamista ja täytäntöönpanoa koskevasta pyynnöstä, koska tämän menettelyn tarkoitus on se, että asianomainen henkilö pysyy täytäntöönpanojäsenvaltiossa kärsiäkseen rangaistuksensa siellä, eikä suinkaan se, että hänet luovutetaan tuomion antaneeseen jäsenvaltioon.
- 40 Sama koskee tilannetta tuomion antaneessa jäsenvaltiossa ajankohtana, jona ehdollinen vankeusrangaistus määrättiin täytäntöönpantavaksi alkuperäisessä tuomiossa mahdollisesti olevan ehdollisuutta koskevan objektiivisen edellytyksen rikkomisen vuoksi, koska ehdollisen rangaistuksen määrääminen täytäntöönpantavaksi on pelkkä täytäntöönpanotoimi, jolla ei muuteta rangaistuksen luonnetta tai määrää (ks. vastaavasti tuomio 23.3.2023, Minister for Justice and Equality (Ehdollisen rangaistuksen määrääminen täytäntöönpantavaksi), C-514/21 ja C-515/21, EU:C:2023:235, 53 kohta oikeuskäytäntöviittauksineen).
- 41 Kuitenkin siinä tapauksessa, että ehdollisen vankeusrangaistuksen määrääminen täytäntöönpantavaksi on seurausta uudesta rikostuomiosta, mikä ennakkoratkaisua pyytäneen tuomioistuimen on pääasian yhteydessä tarkistettava, täytäntöönpanojäsenvaltion toimivaltaisen viranomaisen on arvioitava tilannetta tuomion antaneessa jäsenvaltiossa uuden tuomion, jonka seurauksena ehdollinen vankeusrangaistus määrättiin täytäntöönpantavaksi ja joka mahdollisti alkuperäisen tuomion tunnustamista ja täytäntöönpanoa koskevan pyynnön, antamisajankohtaan saakka (ks. analogisesti tuomio 23.3.2023, Minister for Justice and Equality (Ehdollisen rangaistuksen määrääminen täytäntöönpantavaksi), C-514/21 ja C-515/21, EU:C:2023:235, 67 ja 68 kohta).

- 42 Kaiken edellä esitetyn perusteella ensimmäiseen, toiseen ja kolmanteen kysymykseen on vastattava, että puitepäättöksen 2008/909 3 artiklan 4 kohtaa ja 8 artiklaa on tulkittava siten, että täytäntöönpanojäsenvaltion toimivaltainen viranomainen voi kieltäytyä tunnustamasta ja panemasta täytäntöön toisen jäsenvaltion tuomioistuimen antamaa rikostuomiota, jos tällä viranomaisella on tiedossaan seikkoja, jotka osoittavat oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskevaa oikeutta ja erityisesti tuomioistuinten riippumattomuutta koskevia rakenteellisia tai yleisiä puutteita kyseisessä jäsenvaltiossa, jos on perusteltuja syitä uskoa, että nämä puutteet ovat konkreettisesti vaikuttaneet asianomaiseen henkilöön kohdistuneeseen rikosoikeudelliseen menettelyyn. Täytäntöönpanojäsenvaltion toimivaltaisen viranomaisen asiana on arvioida tilannetta, joka vallitsi tuomion antaneessa jäsenvaltiossa, sen rikostuomion antamiseen saakka, jonka tunnustamista ja täytäntöönpanemista pyydetään, ja tarvittaessa sen uuden tuomion antamiseen saakka, jonka seurauksena tuomiossa, jonka täytäntöönpanoa pyydetään, alun perin määrätty ehdollinen vankeusrangaistus määrättiin täytäntöön pantavaksi.

Neljäs kysymys

- 43 Kun ensimmäiseen, toiseen ja kolmanteen kysymykseen annettu vastaus otetaan huomioon, neljänteen kysymykseen ei ole tarpeen vastata.

Oikeudenkäyntikulut

- 44 Pääasian asianosaisten osalta asian käsittely unionin tuomioistuimessa on välivaihe kansallisessa tuomioistuimessa vireillä olevan asian käsittelyssä, minkä vuoksi kansallisen tuomioistuimen asiana on päättää oikeudenkäyntikulujen korvaamisesta. Oikeudenkäyntikuluja, jotka ovat aiheutuneet muille kuin näille asianosaisille huomautusten esittämisestä unionin tuomioistuimelle, ei voida määrätä korvattaviksi.

Näillä perusteilla unionin tuomioistuin (neljäs jaosto) on ratkaissut asian seuraavasti:

Vastavuoroisen tunnustamisen periaatteen soveltamisesta rikosasioissa annettuihin tuomioihin, joissa määrätään vapausrangaistus tai vapauden menetyksen käsittävä toimenpide, niiden täytäntöön panemiseksi Euroopan unionissa 27.11.2008 tehdyn neuvoston puitepäättöksen 2008/909/YOS, sellaisena kuin se on muutettuna 26.2.2009 tehdyllä neuvoston puitepäättöksellä 2009/299/YOS, 3 artiklan 4 kohtaa ja 8 artiklaa

on tulkittava siten, että

täytäntöönpanojäsenvaltion toimivaltainen viranomainen voi kieltäytyä tunnustamasta ja panemasta täytäntöön toisen jäsenvaltion tuomioistuimen antamaa rikostuomiota, jos tällä viranomaisella on tiedossaan seikkoja, jotka osoittavat oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskevaa oikeutta ja erityisesti tuomioistuinten riippumattomuutta koskevia rakenteellisia tai yleisiä puutteita kyseisessä jäsenvaltiossa, jos on perusteltuja syitä uskoa, että nämä puutteet ovat konkreettisesti vaikuttaneet asianomaiseen henkilöön kohdistuneeseen rikosoikeudelliseen menettelyyn. Täytäntöönpanojäsenvaltion toimivaltaisen viranomaisen asiana on arvioida tilannetta, joka vallitsi tuomion antaneessa jäsenvaltiossa, sen rikostuomion antamiseen saakka, jonka tunnustamista ja täytäntöönpanemista pyydetään, ja tarvittaessa sen uuden tuomion antamiseen saakka, jonka seurauksena tuomiossa, jonka täytäntöönpanoa pyydetään, alun perin määrätty ehdollinen vankeusrangaistus määrättiin täytäntöön pantavaksi.

Allekirjoitukset